

Изыскания исследователя могут быть использованы при уточнении и дополнении этимологических версий, необходимых в процессе создания современных лексикографических изданий. Несмотря на то, что более поздние источники не содержат прямых ссылок на исследование А.А. Кочубинского, идеи его автора остаются в сфере внимания составителей этимологических и топонимических словарей.

1. Кочубинский, А.А. Территория доисторической Литвы / А.А. Кочубинский // Журнал Министерства народного просвещения. Седьмое десятилетие. Часть СССІХ. 1897. Январь. – Изд-во типографии Императорской Академии наук. – С. 60–94.

2. Энциклопедический словарь Брокгауз и Ефрон : биографии. В 12 т. / Брокгауз и Ефрон. – Репр. изд. – М. : Большая Российская энциклопедия. – Т. 6. : Клейрак–Лукиянов, 1997. – 863 с.

3. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х тт. / М. Фасмер. – Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева; под ред. и с предисл. Б.А. Ларина. – 2-е изд., стер. – Т. I (А–Д). – М. : Прогресс, 1986. – 576 с.

4. Жучкевич, В.А. Краткий топонимический словарь Белоруссии / В.А. Жучкевич. – Минск: Изд-во «БГУ им. В.И. Ленина», 1974. – 448 с.

ГАСТРАНАМІЧНЫ КОД РАМАНА У. КАРАТКЕВІЧА “ЧОРНЫ ЗАМАК АЛЬШАНСКІ”

*Г.А. Гладкова
Віцебск, ВДУ імя П.М. Маішэрава*

Гістарычны раман Уладзіміра Караткевіча “Чорны замак Альшанскі” належыць да вядомых літаратурных твораў XX стагоддзя, ён займае значнае месца ў творчай спадчыне пісьменніка, які папулярываваў беларускую гісторыю сродкамі мастацкай літаратуры. У 2023-2024 навучальным годзе вывучэнне рамана ўведзена ў адукацыйную праграму па беларускай літаратуры для агульнаадукацыйных школ. Азнямленне з творам прапануецца ў 11 класе, выніковая форма кантролю – кантрольнае сачыненне-разважанне. Гэтым абумоўлена актуальнасць далейшага навуковага даследавання мастацкага твора. Творчасць У. Караткевіча і, у прыватнасці, яго раман “Чорны замак Альшанскі” шматбакова даследаваны айчыннымі літаратуразнаўцамі (А. Мальдзіс, А. Лойка, А. Верабей, А. Русецкі, В. Шынкарэнка і інш.), аднак для правядзення якаснага праблемна-тэматычнага разгляду твора ў школе будзе карыснай распрацоўка некаторых пытанняў, якія пакуль не знайшлі належнага асэнсавання. Напрыклад, адной з цэнтральных праблем рамана з’яўляецца праблема нацыянальнага характару і адлюстравання гісторыі Беларусі ў творы. У рамане пераплецены гісторыя і сучаснасць, і гэта з’яўляецца адметнасцю мастацкага светаразумення У. Караткевіча. На раскрыццё дадзенай праблемы працуюць шматлікія побытавыя дэталі, у прыватнасці, гастронамічныя. Мэта артыкула – выявіць, як у рамане У. Караткевіча “Чорны замак Альшанскі” перададзены прыкметы эпохі праз гастронамічны код. Пытанні вывучэння спецыфічных асаблівасцей гастронамічнага дыскурса, рэпрэзентацыя гастронамічнага кода на прыкладзе розных культур ўваходзяць у ранг актуальных даследаванняў у галіне лінгвакраізнаўства, лінгвасеміётыкі, літаратуразнаўства.

Матэрыял і метады. Матэрыялам для даследавання стаў гістарычны раман У. Караткевіча “Чорны замак Альшанскі” (1979). Пры аналізе твора выкарыстаны гістарычны метады, культуралагічны метады даследавання, а таксама агульнанавуковыя метады аналізу і сінтэзу.

Вынікі і іх абмеркаванне. Сорак пяць год таму, у 1979 годзе, з’явіўся ў друку ў часопісным варыянце (часопіс “Малодосць”) гістарычны раман У. Караткевіча “Чорны замак Альшанскі”. Падзеі ў творы адбываюцца ў другой палове XX стагоддзя, у савецкія часы, аднак аўтар выкарыстаў шчыльнае перапляценне падзей сучаснасці і мінулага (падзей XVII стагоддзя, часу Вялікай Айчыннай вайны, першых

паспяваенных гадоў, сучаснасці). Даследчыца Г. Навасельцава адзначала, што такое *“иматразовае часовае перакрываванне дазваляе пісьменніку ўзмацніць эфект уздзеяння мінулага на сучаснасць”* [3; с. 63].

У апошні час тэрмін “код” шырока выкарыстоўваецца ў розных навуковых сферах (псіхалінгвістыка, семіётыка, кагнітыўная лінгвістыка, этналінгвістыка, лінгвакультуралогія, тэорыя камунікацыі і інш.), што дазваляе гаварыць пра міждысцыплінарны характар паняцця. Як адзначае У. Ермалаеў, *«каждая национальная группа в пределах, как правило, одной страны, [...] имеет свой гастрономический код...»* [1; с. 100]. Адзначым, што гастронамічны код адыгрывае важную ролю ў працэсе кадзіравання інфармацыі пра навакольную рэчаіснасць. Як правіла, пад гастронамічным кодам маецца на ўвазе сукупнасць назваў прадуктаў і страў з іх, працэсаў іх прыгатавання, ўжывання, распаўсюджвання, а таксама назваў спецыяльных і разнастайных прысмакаў, якія актуалізуюць у свядомасці носьбітаў мовы пэўныя ўяўленні культуралагічнага характару.

Бытавыя дэталі рамана дакладна перадаюць стыль эпохі. Узгадаем, што У. Караткевіч быў надзвычай уважлівы да гістарычных дэталей (гэта падкрэсліваў сябар пісьменніка, вядомы беларускі літаратуразнавец А. Мальдзіс). Галоўны герой рамана гісторык Антон Косміч жыве прыкладна ў 1960-я гады ў мінскай кватэры, апісанне яго даволі традыцыйнага сьнедання наступнае: *“Добра, калі трэскаецца аб бок патэльні яйка, і сквірчыць вяндрліна, і чарнее кава ў белай-белай філіжанцы!”* [2; с. 17].

Адзначым, што з напояў у рамане згадваюцца кава, малако, віно, кефір (менавіта іх знаходжанне ў партфелі дазволіла Космічу і Пташынскаму адцягнуць увагу злачынцаў ад каштоўнай кнігі), каньяк. Паказальна, што ў эпізодзе сустрэчы галоўнага героя з палюбоўніцай Зояй узгадваецца віно распаўсюджаных марак “Немеш кадар”, “Хванчкара”, якія нагадваюць дзеючым асобам іх былую рамантычную гісторыю. Адзначым, што няўная асацыяцыя *ap’яненне-каханне* традыцыйная для сусветнай літаратуры, дастаткова згадаць лірыку старажытнагрэчаскага паэта Анакрэонта ці паэзію А. Пушкіна, дзе неразрыўны саюз “Вакха і Амура” дэкларуецца ў знакамітых вершах-зваротах («К Пушину», «Батюшкову», «Фиал Анакреона» і інш.). Паказальна, што на стале падчас спаткання Косміча і Зоі ляжаць яблыкі, што бачыцца сімвалічным: у свядомасці чытача ўзнікае асацыяцыя з фразеалагізмам “яблык спакусы”, які тлумачыцца як спакуса парушыць забарону, здзейсніць грэх. У абставінах пазашлюбнай сувязі Зоі з Антонам Космічам прачытанне сімвала бачыцца канкрэтным, адназначным.

Выкажам меркаванне, што пазбаўленае нацыянальнай адметнасці харчаванне людзей савецкай эпохі служыць маркерам адзінства, агульнасці і аднолькавасці грамадзян, у той час як апісанне ежы некаторых герояў рамана з’яўляецца дадатковай характарыстыкай іх спосабу жыцця і нават светасузірання. Напрыклад, калі Антон Косміч у Альшанах завітаў да мясцовага ксяндза Леанарда Жыховіча, то на стале госьця чакалі старадаўнія беларускія прысмакі: карп, запечаны ў цесце, анісавы траўнічак і нават “тапелец”, што кіпеў у масле. Як адзначае пісьменнік, гэта былі *“усе старыя беларускія стравы, ледзь не з першай нашай кухарскай кнігі, “гаспадыні літоўскай”, і “пакаштуйце гэтае варэнне са сцяблін аеру, самая ніжняя частка”* [2; с. 129-130].

Паказальна, што У. Караткевіч згадаў папулярную на Беларусі кнігу Ганны Цюндзявіцкай “Літоўская гаспадыня, або Навука аб утрыманні гаспадаркі ў добрым стане, а таксама гадавання і утрымання жывёлы” (выходзіла ананімна з сярэдзіны XIX стагоддзя), якая мела шмат перавыданняў, утрымлівала больш за сотню кулінарных і лекавых рэцэптаў [4]. На яе старонках насамрэч ёсць рэцэпты прыгатавання анісавай настойкі [4; с. 229], варэнне з аеру не згаданае, але ёсць рэцэпт прыгатавання аеру, сушанага ў цукры [4; с. 202].

У хаце гаспадара Міколы Вячоркі, дзе спыніўся галоўны герой падчас росшукаў у Альшанскім замку, сілкуюцца звычайнай сялянскай ежай, салам, нярэдка на сталае моцныя напоі. Выкарыстоўвае пісьменнік і народныя найменні папулярных напояў: беларускі “бальзан”, які закусваюць парніковымі трускалкамі (народная назва клубніц) [2; с. 139], згадваецца на старонках твора “Лідскае” піва (у той час рэдкае на вёсцы), сушаная рыба, смажаная бульба, хатняя каўбаса, паляндвіца, курыны суп, пітны мёд, рэцэпт якога падрабязна апісаны ў творы (“*Мёд варылі, відаць, не толькі з гваздзікай, карыцай, перцам і мушкатнай галкай, але і на амаль чыстым спірце*”) [2; с. 146].

Вядома, што ў старажытныя часы мёд выкарыстоўваўся і як рэчыва, здольнае захаваць цела памерлага ад заўчаснага гніення. Гэтую ўласцівасць мёду ведалі нашы продкі і карысталіся ёю. Напрыклад, пры апісанні падзей XVII стагоддзя У. Караткевіч паведамляў, што сястра князя Вітаўта Альшанскага загадала пакласці цела памерлага каханага (дойлід касцёла ў Альшанах) у мёд і адвезці яго да бальзаміроўшчыка. Пісьменнік быў надзвычай уважлівы да гістарычных рэалій, таму гэты эпізод рамана дэманструе не толькі глыбокія веды нашых продкаў пра ўласцівасці рэчываў, але сведчыць пра знаёмства насельнікаў Вялікага Княства Літоўскага з майстэрствам бальзаміравання.

Калі галоўны герой вяртаецца ў Мінск і трапляе ў звычайнае асяроддзе, зноў згадваюцца ў творы традыцыйны “*гарачы, амаль чорны з адлівам у бардовае чай*”, “*вазачкі з трыма рознымі варэннямі*”, кураня, свежая кава, каньяк. Заўважым, што моцныя напоі выкарыстоўваюцца героямі рамана толькі ў сітуацыях максімальнага напружання ці ў рэдкія моманты сустрэч. У апошняй сцэне твора, звязанай з выкрыццём героя-хамелеона Вітаўта Лыганоўскага (апошняга з роду Альшанскіх), герой частуе гасцей калекцыйным армянскім каньяком “Дзвін”, што дапаўняе агульную атмасферу кватэры Лыганоўскага, дзе захоўваюцца экзатычныя рэчы і зброя, прывезеныя з Індыі і Афрыкі, і служыць сімвалам развітання апошняга з роду Альшанскіх з жыццём.

Гастронамічныя рэаліі рамана дапоўнены згаданнем рэчываў, якія адыгралі немалаважную ролю ў дэтэктыўнай калізіі твора. Маецца на ўвазе атрутнае рэчыва, атрыманае доктарам Лыганоўскім з экзатычнай расліны Ваё і здольнае ствараць галюцынацыі. Дазіравана рэчыва трапляла ў цыгарэты Косміча і Пташынскага, што прывяло апошняга да смерці ад сардэчнага прыступу, а гісторыка-следчага да сноў-трызненняў, якія пераносілі героя ў XVII стагоддзе.

Заклучэнне. Такім чынам, праведзены аналіз гастронамічных рэалій гістарычнага рамана У. Караткевіча “Чорны замак Альшанскі” дазваляе прыйсці да наступных высноў: па-першае, узгаданне ў раманае страў і напояў з’яўляецца дадатковым сродкам адлюстравання стылю пэўнай гістарычнай эпохі. Напрыклад, рэаліі 1960-х гадоў перададзены ў тым ліку і праз згаданне папулярных напояў таго часу. Заўважаецца розніца паміж гастронамічнымі дэталямі пры апісанні горада і вёскі. Так, на вёсцы захоўваецца даўняя традыцыя харчавання традыцыйнымі беларускімі нацыянальнымі стравамі, перш за ўсё бульбай, салам, гуркамі і інш. Вясковыя беларусы яшчэ помняць рэцэпты старадаўніх прысмакаў. Гэта тлумачыцца традыцыйным патрыярхальным укладам вясковага жыцця, якое стагоддзямі захоўвае, “кансервуе” назапашаныя гастронамічныя рэцэпты. Гарадское жыццё адрозніваецца ўжываннем тых прадуктаў, якія не заўсёды можна было набыць на вёсцы. Адчуваецца, што гарадскі жыхар меў большы выбар і шырокія магчымасці, чым вясковы сучаснік (асабліва, калі згадваецца сталіца). Па-другое, гастронамічныя дэталі выконваюць функцыю стварэння нацыянальнай адметнасці беларускай рэчаіснасці. У некаторых выпадках гэта ўмацоўвае стэрэатып пра беларусаў, якія “любяць бульбу і сала”, з другога боку,

згадванне адметных беларускіх страў дазваляе захаваць нацыянальную спецыфіку рамана нават пры перакладах на іншыя мовы.

1. Ермолаев, В.А. Гастрономический код как фактор межкультурной коммуникации / В.А. Ермолаев // Вестник КемГУКИ. – 2022. - № 60. – С. 98-105.
2. Караткевіч, У. Чорны замак Альшанскі : Раман, аповесць / У. Караткевіч. – Мн.: Маст. літ., 1983. – 359 с.
3. Навасельцава, Г.В. Мастацкае асэнсаванне мінулага ў творчасці празаікаў Віцебшчыны : манаграфія / Г.В. Навасельцава. – Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2011 – 104 с. URL: <https://rep.vsu.by/handle/123456789/2572>
4. Першая беларуская гаспадарча-кулінарная энцыклапедыя : Літоўская гаспадыня / прадмова А.І. Мальдзіса. – Мн.: Беларусь, 2012. – 383 с.

КОММУНИКАТИВНЫЕ УЧЕБНЫЕ ДИСЦИПЛИНЫ В СИСТЕМЕ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ

*Е.Н. Горегляд
Витебск, ВГУ имени П.М. Машерова*

В последние годы культура профессионального общения будущего специалиста формируется в обстановке возросшего внимания к коммуникативной культуре общества в целом. Важное место в учебном процессе на факультете гуманитаристики и языковых коммуникаций занимают дисциплины, вырабатывающие умение логично, аргументированно и ясно строить устную и письменную речь, использовать навыки публичной речи, дискуссии и полемики, формирующие способность к межличностной коммуникации («Теория и практика коммуникации», «Введение в теорию коммуникации», «Межкультурная коммуникация» и др.). Основная цель преподавания таких учебных дисциплин – усовершенствование профессиональной подготовки филологов, формирование и систематизация знаний, позволяющих расширить представления студентов о сущности коммуникативных процессов.

Исходя из концепции коммуникации как цели и средства обучения взаимодействию специалистов в профессиональной деятельности, такие дисциплины призваны заложить основы знаний о коммуникации в понятийном и функционально-действенном планах, развить коммуникативную компетентность, ознакомить с формами и методами взаимодействия, повысить культуру общения [1; с.5].

Материал и методы. Методологической основой изучения аспектов речевого общения являются работы известных лингвистов О.Я. Гойхмана, Е.А. Земской, А.А. Мурашова, Г.В. Колшанского и др., а также прочно вошедшие в науку положения трудов М.М. Бахтина, Л.В. Щербы, Л.С. Выготского.

Результаты и их обсуждение. О проблемах коммуникации сегодня говорят и пишут представители разных дисциплин, а сам термин «коммуникация» уже прочно вошел в понятийный аппарат социально-гуманитарного знания, хотя у исследователей пока еще нет единого мнения относительно научного статуса теории коммуникации, ее объекта и предмета, ее принадлежности к тому или иному «научному ведомству», а также ее места в системе современного социогуманитарного знания и вузовского образования.

«Носители языка нередко оказываются беспомощными перед самыми простыми речевыми ситуациями, требующими поведения по особым правилам и в соответствии с определенной коммуникативной стратегией. То и дело возникают парадоксы речевого общения ... И дело не в «незнании» языка – дело обычно в неумении корректно им пользоваться, т.е. в неумении грамотно «разместить» себя в тот или иной речевой ситуации» [2; с.4].

Основной целью преподавания коммуникативных дисциплин в вузе является ознакомление студентов с актуальными проблемами теории речевой деятельности,